

A KÉSZÜLŐ MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI LEXIKON VALLÁS CÍMSZAVA

MEZEI BALÁZS

Vallás: Egyedülálló történeti-kulturális alakzat, amely az embert és világát teljesebb, végső soron transzcendens összefüggésben fogja fel. Ez az összefüggés szellemi, lelki, isteni, →szent; láthatatlan, elgondolhatatlan, „teljesen más”, mint a köznapi tapasztalat köre. E „más” az egyes alakzatokban lehet személy-jellegű (→Isten vagy istenek), misztikusan általános (mint a buddhizmus nirvána-fogalma), végső teljesség (mint a klasszikus teleologikus felfogásokban), vagy a világgal kölcsönhatásban álló intelligens szabályzófolyamat (mint a folyamatteológiákban). Jelenthet merőben eredetet (az istenség mint teremtő), eredetet, fenntartást és célt együtt (pl. a keresztény üdvtörténetben), vagy bonyolult kölcsönhatást (animista, mágikus, és misztikus felfogásokban). A vallás a tapasztalat szerint a legátfogóbb, legerősebb és legtartósabb személyiség- és közösségszervező erő, amely a vallásos ember számára páratlan valóságjelleggel bír (→valóság). Nemcsak az ősi nagycivilizációk létrehozását segítette, hanem a nyugati modernitás kialakulását is, és a mai világban jelentékeny szerepet játszik kulturális, morális, lelki, és politikai értelemben.

A magyar szó jelentése jórészt lefedi a nyugati nyelvek fogalmait, amelyek többsége a latin „religio” szó fejleménye. A „vallás” szó már a protestantizmus előtt is megjelenik, noha jelentése inkább vallástétel. Pázmány a „religio” fordításaként alkalmazza, míg Alvinczi Péter a „hitvallás” értelmében. Bethlen Miklós szerint különbség van „religio” és vallás között: „A religio a fa, a törzsök, és az a szívben, a lélekben vagon, a vallás pedig, és annak mind az Istenhez, mind felebarátodhoz követni szokott mutatása akár szóban, akár cselekedetben, annak a fának gyümölcse, virága, levele.” (*Önéletírása* I, 55, Bp., 1955). E különbség az alapja annak, hogy a 19. század közepére a „vallás” kiszorítja a „religiót” a magyar nyelvből.

A „religio” kifejezést a nyugatitól kulturálisan eltérő nyelvre pontosan lefordítani nem lehetséges. Az archaikus latinban isteni kötöttséget, érinthetlenséget fejezett ki. Később az istenek iránti köteleességteljesítést, amely az ember és állam egészét áthatja. Cicero úgy érti, mint az istentisztelethez tartozó dolgok ismételt vizsgálatát („re-lego”), ami szemben áll a „babonával” („superstitio”, *Az istenek természetéről*, II, 28). A mai etimológia szerint a szóban a „ligo”, köt ige rejlik. Mivel az ógörög

nyelv nem tartalmaz a „religiót” lefedő kifejezést, a kereszténység kezdetben „út”, „evangélium”, „kegyesség” stb. nevet viselte; a latin környezetben a „religio” megnevezést veszi magára, amivel elindul a kifejezés modern fogalomtörténete. Ebben a „religio” a Szentháromság iránti belső és külső kegyességet, valamint – az egyházi szervezet kiépülését követően – a vallás objektív kulturális körét jelentette. A keresztény „religio” elutasítója a „pogány” (latin „paganus”, vidéki, iskolázatlan ember) eredetileg a vallási műveltség hiányára utalt.

A „religio” külső és belső jelentésének kettőssége fennmarad a későbbiekben is, de a középkor végétől a „religio” egyre inkább az objektív egyházi szerkezet neve. Kálvin megismétli a korábbi felfogást, mely szerint minden emberrel veleszületett a „semen religionis”, a vallás magva, ami csak a kegyelem hatására vezet hithez. A →felvilágosodás korától a vallás mint természetfeletti eredetű jelenség került a bíráló fókuszába. Ellenhatásként létrejött a vallást továbbgondoló alkotások sora (Kant, Schleiermacher, Fichte, Hegel etc. tollából), amelyek egymással is vitázva igyekeztek a „religióknak” új jelentést adni. A vallásellenes áramlatok felerősödésével az →ateizmus és a keresztényellenesség egyre nagyobb teret nyert.

Első ízben Nicolaus Cusanus javasolta, hogy a kereszténységre vonatkozó „religio” kifejezést az iszlámra és a zsidóságra is alkalmazzák (*De pace fidei*). Az érvelés mögött Konstantinápoly megrendítő bukása áll (1453), amely az iszlám számára teológiai legitimitációt látszott biztosítani. A nagy földrajzi felfedezések, a természeti népek kultuszainak megismerése a vallás kifejezést tovább tágitotta és elvezetett a „természetes vallás” felfogásának kialakulásához (pl. D. Hume). Eszerint a vallásnak létezik természetes formája, míg a történeti elágazások a helyi sajátosságok szerint alakulnak; nincs szükség természetfeletti beavatkozásra. E felfogás nyomán jelenik meg a „világvallás” kifejezés (a német „Weltreligion” fordítása). A vallás már nem a kereszténységet jelenti, hanem a nagy tömegeket mozgó formációkat, amelyek a hinduizmus, a buddhizmus, az iszlám, a kereszténység; a zsidóságot történeti jelentősége miatt szokás idevenni.

Az egyes vallások saját eredetüket tekintve isteni megnyilatkozásra, prófétai alapításra, különleges tanításra hivatkoznak. A legaprólékosabban a kereszténység dolgozta ki a természetfeletti kinyilatkoztatás tanát, amely a világ és az emberiség egészét az üdvtörténet egységében foglalja össze. Schelling a mitológiában és a későbbi vallási fejlődésben a valóság végső alapja életének kifejeződését látta; →Hegel a történelem komponensének tekintette, amely a szellem beteljesülésének lépcsőfoka. A vallás továbbgondolásának igénye a 20. században sem hagyott alább, mások mellett H. Bergson, M. Scheler, →Heidegger, vagy A. N. Whitehead arra törekedtek, hogy az átöröklött vallásfogalmat elmélyítsék. A kortárs valláselméletben e törekvések ma is folytatódnak.

Ezzel szemben a természeti magyarázat szerint a vallás esetében pusztán emberi jelenségről van szó, amely a →természeten túl nem szorul további magyarázatra.

A szociális konstruktivizmus a vallást a társadalom igényeiből vezeti le; az „isteni” a kohéziós egység megnevezése. E felfogás első tudományos megfogalmazója É. Durkheim, akinek nyomán sokan hangsúlyozzák a vallás társadalmi és politikai funkcióját (N. Luhmann). A. Comte a vallási stádiumot az emberi fejlődés korai fázisaként értette, amelyet a tudomány korában az emberiség meghalad; a szekuláris felfogások azonban mára már elismerték, hogy a vallás által biztosított közösségi és egyéni erkölcs nem pótolható a szekuláris társadalom elméleteivel (J. Habermas).

A valláskritika egy része a vallás funkcióját tisztán politikainak tekinti, így már L. Feuerbach. Marx szerint a vallás „a nép ópiuma”, amelynek segítségével az elnyomó osztályok saját hatalmukat biztosítják. A kommunizmus célja az osztálytársadalom megszüntetése és a vallás eltörlése. Más elméletek a vallást beteges komplexusra (S. Freud), merő tudatlanságra (B. Russell), vagy kártékony kulturális torzulásra (R. Dawkins) vezetnek vissza. A mai diskuszióban szóhoz jut a felfogás, amely szerint a vallás univerzális jelentésétől meg kell szabadulni, mivel azt az európai imperializmus hozta létre; ehelyett a helyi kultuszok sajátosságaiából kell kiindulni.

A vallás politikai szerepe kezdettől fogva világos, a nagy civilizációk mindegyike létrehozta a maga vallási formáját, amelyben saját jelentőségét látta kifejeződni. A vallás politikai szerepének példája a Nyugat korai története, mivel Róma bukása után az egyház tartotta fenn a műveltségi folytonosságot. A protestantizmus és az európai felekezeti háborúk a vallást a hatalompolitika centrumába helyezték, aminek első látványos bukását a francia forradalom hozta el. A Pápai Állam megszűnése (1870) a kereszténység közvetlen politikai szerepének szimbolikus végpontja. Ám még az ateista kommunizmus is politikai célokra használta az egyházakat, és történelmi vereségét nem kis részben egy vallási személyiségnak, II. János Pál pápának tulajdoníthatjuk. A politikai szerep más vallási alakzatokra is érvényes, amit jól mutat a kortárs muzulmán és hindu fundamentalizmus. Az új vallási mozgalmak olykor kifejezett politikai felfogásokat is vallanak, példa erre a „Jews for Jesus” (Zsidók Jézusért) közösség. Egy jól szervezett állam ma sem mondhat le arról, hogy önértelmezésében szerephez juttassa azokat a vallási motívumokat, amelyek történetében meghatározóak, ám az ilyen értelmezésnek szembe kell néznie a →szekularizáció elméleti és gyakorlati kihívásaival.

Lásd még →állam és egyház, →egyház, →politikai teológia

I.: Daniel Dubuisson: *L'Occident et la religion: Mythes, science et idéologie*. Paris, 1998.

Mezei Balázs: *Vallásbölcselet I*, Első fejezet; Bp., 2004.

Sumner B. Twiss: *Experience of the Sacred: Readings in the Phenomenology of Religion*, Lebanon, OH, 1992.

HÍREK
